

Strzelecki, Edward

Działalność Ludwika Krzywickiego jako Kierownika Instytutu Gospodarstwa Społecznego

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 5/2, 225-241

1960

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Strzelecki

DZIAŁALNOŚĆ LUDWIKA KRZYWICKIEGO JAKO KIEROWNIKA INSTYTUTU GOSPODARSTWA SPOŁECZNEGO*

W dorobku naukowym Ludwika Krzywickiego działalność jego jako kierownika Instytutu Gospodarstwa Społecznego zajmuje miejsce odrębne.

Krzywicki nie występował tu jako badacz indywidualny, jako twórca nowych teorii i autor własnych prac naukowych, ale rola jego w Instytucie daleko wybiegała poza zakres normalnych funkcji kierownika placówki naukowej. Kierując Instytutem Krzywicki nie tylko wytyczał drogi ideowe jego działalności, nie tylko ustalał najważniejszy realny program badań, ale przede wszystkim decydował o wejściu w skład Instytutu pracowników zdolnych do przeprowadzenia tych badań, doskonalił ich i rozwijał korygując opracowania i stawiając im wysokie wymagania, przykładem pracy własnej budził zapal do badań — a wskazaniem swymi otwierał nowe horyzonty, wpajał ducha współpracy.

Dwadzieścia lat ofiarnej i niezmordowanej, całkowicie bezinteresownej działalności Krzywickiego przeistoczyło Instytut w poważną pracownię naukową, która stała się źródłem wzmagającego się nurtu prac badawczych o coraz szerszym zasięgu i coraz większym znaczeniu. Obraz tej roli organizatora, kierownika i nauczyciela licznych zespołów pracowników naukowych staje się wyraźny dopiero na tle rozwoju Instytutu, któremu Krzywicki przewodniczył.

Instytut Gospodarstwa Społecznego utworzony został w styczniu 1920 roku przez grupę osób usuniętych z Biura Pracy Społecznej.

* Pierwsza wersja tej pracy była referowana na Sesji ku czci Ludwika Krzywickiego w setną rocznicę jego urodzin, 16—17 października 1959 r. (por. sprawozdanie w nr 1/1960 „Kwartalnika”) (przyp. red.).

przez jego zarząd, który objęli w tym w czasie zwolennicy Narodowej Demokracji¹.

Instytut rozpoczął swą działalność pod kierownictwem Włodzimierza Wakara jako autonomiczna Sekcja Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków podejmując najprzód prace nad przygotowaniem wydawnictw publicystycznych i popularnonaukowych, czasem o charakterze propagandowym, wykonywanych zwykle na zamówienie ówczesnych instytucji oficjalnych. Środki uzyskane na tej drodze niekiedy umożliwiały Instytutowi wykroczenie poza ramy prac zamówionych i podjęcie badań całkowicie samodzielnych, co prawda w bardzo skromnym jeszcze zakresie.

Już w pierwszym roku działalności Instytut nawiązał na razie jeszcze dość luźne kontakty z klasowym ruchem zawodowym, między innymi zebrał, korzystając z pomocy związku zawodowego górników, pewne materiały w sprawie zarobków i wydajności pracy. W okresie tym kierunek ideowy prac Instytutu nie był jednak jeszcze wyraźnie sprecyzowany.

Na początku r. 1921 w związku z ustąpieniem z kierownictwa Instytutu W. Wakara, który poświęcił się całkowicie pracy nad organizacją samorządu terytorialnego, współpracownicy Instytutu zwrócili się do Ludwika Krzywickiego z prośbą, aby zgodził się objąć kierownictwo powstałej przed rokiem placówki. Krzywicki propozycję przyjął, postawił jednak warunek, że Instytut nie będzie odtąd podejmował prac zleconych o charakterze propagandowym i publicystycznym, ale skupi swe siły na własnych badaniach naukowych.

Ten pierwszy postulat Krzywickiego jest bardzo charakterystyczny — szczególnie w związku z momentem, w którym został wysunięty. Rok 1921 to przecież początek okresu konsolidacji państwa po wstrząsie wojennym. Potrzeby doraźnych opracowań i szybkich ustaleń są bardzo różnorodne i niezwykle palące. Instytut ma zatem w tym czasie możliwość uzyskania licznych dobrze płatnych zleceń. Mimo to Krzywicki dążąc do budowy instytucji naukowo-badawczej nie waha się odgrodzić Instytut od przyjmowania zleceń dotychczasowych, postanawia przeciąć ciąg prac, które mogły przysporzyć Instytutowi środki, zapewnić mu w sferach urzędowych trwałą pozycję, i prowadzi Instytut ku znacznie trudniejszemu, naj-

¹ Założycielami Instytutu byli: Henryk Kołodziejski, Edward Maliszewski, Tadeusz Szturm de Sztrem i Włodzimierz Wakar. Patrz T. S z t u r m d e S z t r e m, *Instytut Gospodarstwa Społecznego*, Warszawa, 1959, s. 7.

częściej długofalowym pracom badawczym. Teraz prace podjęte przez Instytut nie przynosiły mu plusów doraźnych, natomiast z roku na rok coraz głębiej gruntowały samodzielne stanowisko naukowe i polityczne Instytutu.

Trzeba jednak przy tym powiedzieć, że Krzywicki, przesuując środek ciężkości działalności Instytutu z prac publicystycznych ku naukowo-badawczym, docenił w całej pełni wagę zainicjowanej poprzednio pracy w sprawie wpływu inflacji na położenie materialne pracowników najemnych i dopomógł do kontynuowania i rozwinięcia tych zadań.

W okresie gdy Krzywicki obejmował kierownictwo Instytutu, autorytet jego jako uczonego o niezwykle szerokiej wiedzy ogarniającej różne dziedziny nauk był powszechnie ugruntowany. Niezależnie od tego Krzywicki zajmował w społeczeństwie wyjątkową pozycję jako działacz przodujący niezłomnie największym akcjom postępowym, podejmowanym u nas w ciągu kilku dziesiątków lat w ubiegłym i bieżącym stuleciu. Ogromne wartości, które przynosił Instytutowi Krzywicki jako uczonego i działacza społeczny przyciągnęły do Instytutu wielu wybitnych postępowych pracowników naukowych, dla których sama osoba kierownika była gwarancją kierunku i poziomu prac placówki, którą prowadził.

Pierwszą wielką publikacją Instytutu, która ukazała się pod redakcją L. Krzywickiego, były dwie części pierwszego tomu zbiorowego dzieła ogłoszonego pod tytułem: *Rosja Sowiecka pod względem społecznym i gospodarczym*. Instytut nie zdołał doprowadzić do skutku zamierzonego pełnego opracowania społecznych i gospodarczych stosunków w państwie radzieckim i z braku środków pieniężnych musiał zrezygnować z wydania całości dzieła zakrojonego na trzy tomy. Jednakże już ogłoszony tom pierwszy uznany został przez krytykę za cenną pracę dającą rzetelny obraz wielkich przemian dokonywających się w Związku Radzieckim.

W 1922, 1923 i 1924 roku Instytut wydał kilka broszur poświęconych zagadnieniom walutowym². Jak wielką przywiązywał Krzywicki wagę do właściwego naświetlenia roli inflacji w naszej gospodarce i jej skutków dla świata pracy w tamtych latach, świadczy fakt, że poświęcił tym sprawom obszernie *Słowo wstępne* do napisanej przez T. Szturm de Sztrema i wydanej w 1924 r. czwartej z kolei

² Tadeusz Szturm de Sztrem, *Walka o płace zarobkowe*, Warszawa 1922, oraz tegoż autora, *Działanie inflacji w sferze podatkowej*, Warszawa 1923, *Płace zarobkowe w okresie dewaluacji pieniężnej*, Warszawa 1924.

brozury z serii „Przyczynki do sprawy walutowej w Polsce”: *Żywiołowość w opodatkowaniu — podatek inflacyjny*. Ten wstęp Krzywickiego stanowi w istocie rzecz odrębne studium wyjaśniające ukryty mechanizm procesów inflacyjnych i przedstawiające ciężary, jakie inflacja zwała na świat pracy.

Już wydanie przez Instytut w 1923 roku pierwszych publikacji odsłaniających społeczną rolę inflacji wywołało żywe zainteresowanie w kołach naszych ekonomistów pracujących nad zagadnieniami skarbowymi. Najprzód Henryk Tennenbaum, a później Feliks Młynarski zwrócili się do Instytutu o wydanie pod jego firmą przygotowanych przez siebie prac. Instytut przyjął te propozycje i w 1923 roku wydał redagowaną przez H. Tennenbauma pracę zbiorową *Skarb Rzeczypospolitej*, a następnie przyczynek F. Młynarskiego *Walka o naprawę skarbu*.

W przedmowie do pierwszej z tych książek zaznaczył Krzywicki, że wydając ją „Instytut Gospodarstwa Społecznego występuje w charakterze instytucji stwarzającej wolną trybunę nawet dla osób stojących poza jego obrębem”. Trudno nie dostrzec w tym rozszerzeniu działalności wydawniczej Instytutu wielkiej roli, autorytetu i osobowości jego kierownika, do którego nie wahali się zwracać o pomoc uczeni nie związani poprzednio z Instytutem. W rezultacie dzięki wszystkim wymienionym publikacjom stał się Instytut w przededniu reformy walutowej jednym z najpoważniejszych ośrodków naszej myśli ekonomicznej w dziedzinie problemów inflacji i niedomagań skarbowych.

Oceniając podstawową tematykę opracowań Instytutu Gospodarstwa Społecznego w pierwszych latach po objęciu kierownictwa przez Krzywickiego trzeba stwierdzić, że koncentrowała się ona wokół zagadnień wielkiej wagi: studia nad zagadnieniami inflacyjnymi sięgały do jądra problematyki ekonomicznej kraju, a praca poświęcona ustrojowi Związku Radzieckiego stanowiła pierwszą u nas próbę przedstawienia w formie publikacji naukowej wielkich przemian, które chyba bez przesady uważać można za najważniejsze przekształcenia gospodarcze i społeczne ówczesnego świata. Prócz tych dwóch kierunków pracy wykonywanej przez Instytut w początkowym okresie Krzywicki zainaugurował trzeci — którego celem było przygotowanie podstaw do metodycznych studiów nad rozwojem naszej myśli ekonomicznej. Mam tu na uwadze rozpoczęte pod bezpośrednim kierunkiem Krzywickiego prace bibliograficzne, których pierwszym owocem było ogłoszenie w 1923 roku

jednego zeszytu wydawnictwa „Materiały do bibliografii ekonomicznej w języku polskim”.

Niezależnie od prac, które już w ciągu dwóch pierwszych lat działalności Instytutu pod kierownictwem Krzywickiego znalazły wyraz w publikacjach, podejmował Instytut prace nad przygotowaniem badań ankietowych zmierzających do zebrania materiałów o rozwoju robotniczych organizacji zawodowych. W 1922 r. rozpoczęto w Instytucie również pierwsze badania ankietowe nad budżetami domowymi³.

W 1923 r. mimo rozwoju prac badawczych Instytut stanął przed trudnościami finansowymi, które wiązały się z szybką dewaluacją posiadanych środków. Krzywicki musiał podjąć ciężką decyzję całkowitej likwidacji opłacanego przez Instytut aparatu. Wprowadzenie w życie tej decyzji nie przerwało jednak prac Instytutu. Przeciwnie, w gronie najbliższych współpracowników Krzywickiego dojrzewać zaczyna przekonanie, że wobec krystalizowania się kierunku ideowego i rozwoju prac pozycja Instytutu jako autonomicznej sekcji Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków nie jest właściwa. Krzywicki projektuje zasady usamodzielnienia Instytutu i formułuje jego statut, który uzyskuje oficjalne zatwierdzenie w 1926 roku.

„Celem stowarzyszenia jest działalność, zmierzająca do oparcia gospodarstwa społecznego w Polsce na podstawach naukowych”, głosi § 2 statutu.

W tym sformułowaniu wychodzącym spod pióra wybitnego krzewiciela myśli marksistowskiej w Polsce widać dążenie do statutowego określenia kierunku działania Instytutu po linii, którą nakreślił socjalizm naukowy.

Usamodzielnienie Instytutu powiększa szeregi aktywnych jego członków, zapewnia mu dopływ początkowo skromnych, ale stałych środków materialnych, wpływa dodatnio na rozwój prac, które w miarę dalszego rozwoju ogarniają coraz szerszy zakres zagadnień.

Jako nurt nowy traktować można studia poświęcone takim zagadnieniom, jak organizacja pracy fizycznej, sprawa normowania długości dnia pracy, zagadnienie wczasów, problematyka ustawodaw-

³ Pracami kierował Mirosław Zdziarski aresztowany później jako komunistą. Uzyskane materiały przekazano Wydziałowi Statystyki Pracy GUS.

stwa, higiena i bezpieczeństwo pracy, wreszcie płace i zarobki robotnicze⁴.

Zupełnie szczególnym przykładem wzmożenia znaczenia Instytutu była rola, jaką odegrał on w sprawie powołania do życia na mocy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej w 1926 r. Komisji Ankietowej Badania Warunków i Kosztów Produkcji oraz Wymiany. Myśl o potrzebie powołania Komisji wzorowanej na podobnych komisjach utworzonych w Anglii, Niemczech i Stanach Zjednoczonych, której celem byłoby zbadanie gospodarki przemysłu polskiego dla poznania jego sił, perspektyw i braków, powstała w Instytucie. Krzywicki poparł inicjatywę zgłoszoną w tej sprawie przez Henryka Kołodziejskiego i w rezultacie długotrwałej, dwa lata trwającej akcji na terenie Sejmu ukonstytuowała się i przystąpiła do pracy Komisja złożona z przedstawicieli centralnych organizacji przemysłu, górnictwa i finansów, związków zawodowych, izb rolniczych, organizacji producentów rolnych, organizacji spółdzielczych oraz „teoretyków i praktyków życia gospodarczego”.

Spośród trzydziestu członków Komisji dziesięciu należało do Instytutu Gospodarstwa Społecznego i działało solidarnie, biorąc bardzo czynny udział w pracach Komisji. Jakkolwiek prace Komisji dały niewielkie stosunkowo rezultaty w dziedzinie kształtowania się stosunków w przemyśle, pozostawiły one jednak cenne materiały, które syntetycznie opracował w Instytucie St. Rychliński⁵.

Już po kilku latach pracy zdołał tedy Krzywicki uczynić z Instytutu nie tylko sprawną pracownię naukową, ale i poważny ośrodek akcji wywierający wpływ na istotne decyzje gospodarcze i społeczne podejmowane przez naczelne organa państwowe.

Lata pomyślniejszej koniunktury 1927—1929 stanowiły okres dalszego rozwoju działalności Instytutu.

Wokół Krzywickiego oprócz pierwszej kadry instytutowej, do której należeli T. Szturm de Sztrem i K. Kołodziejski, zgrupował się poważny zastęp sił naukowych. W zespole tym szczególnie doniosłą rolę odegrali: K. Krzeczkowski, St. Kruszewski, B. Ziemięcki, W. Fa-

⁴ Rezultatem tych studiów były między innymi następujące publikacje: W. J a s t r z ę b s k i, *Organizacja pracy fizycznej*, Warszawa 1926; W. L a n d a u, *Ośmiogodzinny dzień pracy*, Warszawa 1926; H. K r a h e l s k a, *Łódzki przemysł włókienniczy wobec ustawodawstwa pracy*, Warszawa 1927; K. K o r n i ł o w i c z, *Wczasy młodzieży pracującej*, Warszawa 1927; H. K r a h e l s k a, *Praca dzieci i młodocianych w Polsce*, Warszawa 1928; J. Z i e l i ń s k i, *Higiena pracy*, Warszawa 1929.

⁵ St. R y c h l i ń s k i, *Marnotrawstwo sił i środków w przemyśle polskim*, Warszawa 1930.

bierkiewicz, St. Tołwiński, K. Kornilowicz, St. Rychliński, Wł. Landau, St. Stempowski, T. Czajkowski, J. Mieszkowski, R. Jabłonowski, K. Bentlewska, A. Zdanowski, L. Landau, M. Niemyska, K. Zawistowicz. Prace Instytutu ogarniają coraz to nowe dziedziny; przeprowadzono szerokie badania ankietowe nad warunkami życia robotników w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim, rozpoczęto badania nad drobnym przemysłem i chałupnictwem, zainicjowano studia nad drobnymi gospodarstwami wiejskimi⁶.

Już w latach 1926—1927 Instytut wkroczył na drogę organizowania zespołów badawczych. Opracowania wykonywane przy udziale i pod kontrolą takich zespołów stawały się ważnymi dokumentami charakteryzującymi ówczesną sytuację gospodarczą i społeczną.

Kryzys gospodarczy lat trzydziestych nie osłabił tempa pracy Instytutu, wysunął natomiast potrzebę nowych badań i nowych ujęć. W 1931 r. Instytut ogłasza broszurę oświetlającą przy pomocy wykresów i tablic statystycznych sprawę bezrobocia w państwach europejskich w latach największego napięcia kryzysu⁷. Dążąc do uzyskania materiałów o warunkach życia osób dotkniętych bezrobociem, Władysław Landau rzucił myśl zorganizowania konkursu na pamiętniki bezrobotnych. Krzywicki aprobejuje ten pomysł i obejmuje bezpośrednio kierownictwo prac przy organizacji tego konkursu, a między innymi sam opracowuje odezwę do bezrobotnych wzywającą ich do pisania i nadsyłania Instytutowi swoich pamiętników. Odezwa ta — napisana żywo i bezpośrednio, prosto i przekonująco — wnikała w przeżycia bezrobotnych i potrafiła wzbudzić zaufanie do Instytutu.

Po rozpatrzeniu około 800 pamiętników przez pracowników Instytutu i przez sąd konkursowy, do którego weszli m. in.: Tadeusz Boy-Żeleński i Stanisław Stempowski, Instytut ogłosił w 1933 r. tom złożony z 57 wybranych z całego materiału pamiętników. Tom ten odsonił przed społeczeństwem ogrom niedoli bezrobotnych i stał się tym samym nieodpartym oskarżeniem ustroju niezdolnego do przewycięzania klęsk bezrobocia.

Bogaty materiał dokumentarny zebrany przez konkurs na pamiętniki bezrobotnych a także ogromne zainteresowanie, jakie one wzbudziły w społeczeństwie, skłonił Instytut do kontynuowania

⁶ *Warunki życia robotniczego w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim*, Warszawa 1929; *Drobny przemysł i chałupnictwo*, t. I, Warszawa 1931; oraz parę przyczynków z serii „Sprawy włościańskie”.

⁷ T. Sz t u r m d e S z t r e m, *Bezrobocie w Europie dzisiejszej. Przyczynek do teorii kryzysów*, Warszawa 1931.

pomyślnie rozpoczętych prac pamiętnikarskich w innych środowiskach.

W 1933 r. z inicjatywy Ireny Kosmowskiej przystąpił Instytut do zorganizowania konkursu na pamiętniki chłopów. Do sądu konkursowego, który rozpatrzył nadesłane do Instytutu pamiętniki chłopskie, powołani zostali: Fr. Bujak, I. Kosmowska, L. Kruczkowski, J. Niećko, A. Strug. Skład sądów konkursowych na prace pamiętnikarskie świadczy o wadze, jaką przywiązywał Instytut do właściwej oceny zebranych materiałów. Ten skład jest również żywą ilustracją procesu rozszerzania się wpływów Instytutu na coraz szersze koła wybitnych pisarzy i działaczy.

Rozgłos publikacji pamiętnikarskich Instytutu był ogromny: wszystkie niemal większe pisma zamieszczały recenzje i artykuły na temat pamiętników, a w periodykach fachowych ukazały się przyczynki wykorzystujące publikację jako materiał do analiz socjologicznych.

Dla Instytutu, niezależnie od uznania, jakie wzbudziły te wydawnictwa w kołach intelektualnych, niezwykle istotne było nawiązanie poprzez pamiętniki bezpośrednich kontaktów w terenie.

W dalszych pracach Instytutu pamiętniki torowały mu drogę do szerokich kół społeczeństwa, a co najważniejsze — do zagród chłopskich i mieszkań robotniczych. Przypadki niechętniej, nieufnej wobec Instytutu postawy objętych jego badaniami środowisk stawały się coraz radsze. Wymownym przykładem zaufania, jakie wzbudzała w społeczeństwie działalność Instytutu, było zwrócenie się Związku Zawodowego Literatów Polskich do Krzywickiego o opracowanie ankiety przeprowadzonej przez Związek wśród swych członków. Rezultatem opracowania Instytutu stała się wydana w 1932 r. publikacja *Życie i praca pisarza polskiego*.

Trzecią serię prac pamiętnikarskich Instytutu stanowiły pamiętniki emigrantów. Nadesłane w odpowiedzi na apel Instytutu setki skreślonych przez emigrantów rękopisów były dokumentem mówiącym o burzliwych losach tych licznych rzesz chłopów i robotników, co nie mogli znaleźć chleba w domu i szukali go nieraz aż za oceanem. Były równocześnie świadectwem mocnej więzi łączącej rozsypanych po świecie Polaków ze „starym” krajem.

Rozpisany w 1936 r. konkurs objął Francję, Stany Zjednoczone, Brazylię, Kanadę, Argentynę, Paragwaj i Urugwaj. Organizując ten konkurs sięgnął tedy Instytut daleko poza granice państwa. Wybuch drugiej wojny światowej przeszkodził pełnej realizacji podjętego

działa: przed wojną ukazały się w druku dwa tomy obejmujące pamiętniki z Francji i Ameryki Południowej, druk trzeciego tomu, zawierającego pamiętniki nadesłane z Kanady, w chwili wybuchu wojny był na ukończeniu, cały jednak nakład już wydrukowanych arkuszy spalił się w drukarni. Pozostałych przygotowanych do druku tomów obejmujących pamiętniki ze Stanów Zjednoczonych nie udało się już opublikować.

W pracy powołanego przez Instytut Sądu Konkursowego, który oceniał wartość nadesłanych pamiętników emigrantów, brali udział: J. Cierniak, M. Dąbrowska, K. Jasiński, I. Kosmowska, Z. Piotrowski, St. Stempowski, W. Suchodolski.

Nadmienić trzeba, że sprawami wychodźstwa zajął się Instytut nie tylko zbierając i ogłaszając drukiem pamiętniki emigrantów. Już od 1934 r. podjęto bowiem w Instytucie badania nad repatriantami powracającymi do kraju, a w latach późniejszych rozszerzono te studia inicjując badania nad emigrantami we Francji oraz nad emigracją sezonową.

Innego rodzaju szerokim badaniem Instytutu stała się przeprowadzona na przełomie lat 1934—1935 ankieta rolna. Dla charakterystyki skali tego dochodzenia warto podkreślić, że objęła ona wszystkie gospodarstwa chłopskie w 53 wsiach, wybranych jako typowe w różnych województwach, i że właściwe badania poprzedziły trwające dwa lata przygotowania do realizacji ankiety, które obejmowały: ankietę próbną, prace nad kwestionariuszami i metodami badania, poszukiwania w terenie związane z wyborem wsi badanych, wreszcie prace nad instruowaniem osób, które miały przeprowadzić ankietę w terenie. Krzywicki zaaprobował koncepcję badania, korygował przygotowania, jak zwykle redagował skrupulatnie przygotowane do druku oparte na wynikach ankiety opracowania i zaopatrzył je szerszymi przedmowami.

Ankieta przez staranne zebranie danych statystycznych o gospodarstwach chłopskich uzupełniała i obiektywizowała pamiętniki chłopów. Środki na przeprowadzenie ankiety uzyskał Instytut dzięki pozycji, jaką dały mu prace poprzednie, a przede wszystkim pamiętniki bezrobotnych i pamiętniki chłopów. Głównym celem, dla którego Instytut podjął ankietę rolną, było poznanie rozmiarów i struktury ukrytego bezrobocia w drobnych gospodarstwach chłopskich — równocześnie jednak Instytut opracował kwestionariusze ankiety w ten sposób, aby dała możliwie wszechstronny obraz gospodarki chłopskiej. Do chwili wybuchu wojny Instytut zdążył opracować

i ogłosić drukiem trzy książki, oparte na materiałach tej ankiety⁸, a dalsze studia, już daleko posunięte przerwały wydarzenia wojenne.

Ankieta rolna Instytutu była jednym z najszerszych badań ankietowych podejmowanych w Polsce — wyniki wzbudziły duże zainteresowanie w naszych środowiskach badawczych.

Aczkolwiek trudno byłoby omawiać wszystkie ważniejsze prace badawcze i wydawnictwa Instytutu, nie można jednak pominąć opracowania, w którym wkład osobisty Krzywickiego był szczególnie duży. Mam na myśli bibliografię polskich druków socjalistycznych z lat 1866—1918, zapoczątkowaną przez Ż. Kormanową w 1932 r. w oparciu o materiały Muzeum Społecznego.

Krzywicki prawie dwa lata współpracował z autorką pomagając jej uzupełnić bibliografię. Znał doskonale wiele faktów jako bezpośredni uczestnik ruchu, toteż udzielił autorce wiele cennych wskazówek. Ponadto kierował ją po informacje do wielu innych działaczy ruchu socjalistycznego. W rezultacie współpracy Krzywickiego z autorką opracowana przez nią bibliografia stała się podstawą do badań nad ruchem socjalistycznym w Polsce.

Omawiając działalność Krzywickiego jako kierownika Instytutu Gospodarstwa Społecznego trzeba podkreślić, że jedną ze stale przyświecających mu w tej działalności wytycznych było dążenie do stworzenia warunków szerokiego współdziałania istniejących w Polsce ośrodków badawczych.

Autorytetem swoim Krzywicki w niemałym stopniu przyczynił się do nawiązania porozumień Instytutu z wielu instytucjami naukowymi, jak np. z Towarzystwem Ekonomistów i Statystyków, niezależnie od dawnej współpracy; osiągnięto również stałą współpracę z zakładami Szkoły Głównej Handlowej i Wolnej Wszechnicy, z Muzeum Społecznym, z Głównym Urzędem Statystycznym, z Miejskimi Biurami Statystycznymi w Warszawie i Łodzi, z Towarzystwem Reformy Mieszkaniowej, ze Związkiem Miast Polskich, z Polską Akademią Umiejętności, z Instytutem Badania Zagadnień Ludnościowych, z Instytutem Puławskim oraz z wieloma ośrodkami naukowymi za granicą.

Wśród instytucji współdziałających z Instytutem Gospodarstwa Społecznego odrębnie chciałbym wymienić Instytut Spraw Społecz-

⁸ *Struktura społeczna wsi polskiej, praca zbiorowa*, Warszawa 1938; K. C z e r n i e w s k i, *Maszyny i narzędzia rolnicze w gospodarstwach mniejszej własności*; *Bezrobocie wśród chłopów*, opracowali L. L a n d a u, J. P a ń s k i i E. S t r z e l e c k i, Warszawa 1939.

nych utworzony w 1931 r. przez Zakłady Ubezpieczeń Społecznych. Można rzec, że instytut ten w pewnym stopniu wyłonił się z Instytutu Gospodarstwa Społecznego, aby na szerszą skalę prowadzoną pracą służyć rosnącym potrzebom zabezpieczenia społecznego. Zarówno kierownik tej nowej placówki K. Kornilowicz jak i kilku członków jej władz wyszło z szeregów prowadzonego przez Krzywickiego Instytutu Gospodarstwa Społecznego. A nawet sama decyzja czynników urzędowych o powołaniu do życia Instytutu Spraw Społecznych powzięta została pod wpływem zrozumienia roli w życiu społecznym i gospodarczym badań podobnych tym, jakie w ciągu pierwszych dziesięciu lat niepodległości przeprowadził Instytut Gospodarstwa Społecznego. W latach 1938 i 1939 współpraca Instytutu Spraw Społecznych z Instytutem Gospodarstwa Społecznego doprowadziła nawet do ustalenia przez oba Instytuty skoordynowanych planów badawczych we wspólnych dziedzinach badań.

Na innych podstawach oparta była współpraca Instytutu ze związkami zawodowymi.

Jak już zaznaczyłem, jeszcze przed objęciem kierownictwa Instytutu przez Krzywickiego podjął pierwsze próby nawiązania kontaktów z klasowymi związkami zawodowymi. Krzywicki dążenie do służenia ruchowi zawodowemu uczynił jednym z zasadniczych zadań w pracy Instytutu. Współdziałanie z ruchem zawodowym oparto na zasadzie wzajemności. Związki zawodowe ułatwiały i popierały akcje badawcze Instytutu w sferze swoich wpływów, prócz tego po usamodzielnieniu Instytutu liczne organizacje zawodowe przystąpiły do niego w charakterze członków jako osoby prawne. Instytut natomiast dostarczał władzom związków materiałów potrzebnych im w toku akcji i do sprawozdań. Realne współdziałanie ze związkami zaczęło się zacieśniać na gruncie walki o płace zarobkowe, jaka toczyła się w okresie inflacji. Instytut w okresie tym wiele razy opracowywał i dostarczał przedstawicielom związków zawodowych materiały statystyczne uzasadniające ekonomiczne żądanie, wysuwane przez związki w toku podejmowanych lub prowadzonych akcji strajkowych. Okazję do nawiązania szerszej współpracy Instytutu ze związkami stworzyła omówiona już wyżej akcja Komisji Ankietowej.

Ważnym, być może zwrotnym, momentem w rozwoju kontaktów Instytutu z klasowym ruchem zawodowym była pomoc udzielona robotnikom i pracownikom przemysłu włókienniczego w okresie ich walki strajkowej o podwyżkę płac w 1927 r. Instytut przygotował

wówczas memoriał uzasadniający żądania robotników; memoriał ten w sposób istotny przyczynił się do pomyślnej dla związków decyzji Komisji Arbitrażowej⁹.

Pogłębiające się powiązania Instytutu ze związkami znalazły wielokrotnie mocny wyraz w sprawozdaniach Komisji Centralnej Związków Zawodowych i w artykułach „Robotniczego Przeglądu Gospodarczego”.

Na marginesie sprawy współdziałania Instytutu z klasowymi związkami zawodowymi chciałbym wypowiedzieć swój pogląd na podnoszoną u nas nieraz tezę o rzekomym „odejściu Krzywickiego od ruchu robotniczego” w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Jeżeli jako udział w ruchu robotniczym uznawać będziemy jedynie czynną przynależność do partii politycznej — to niewątpliwie teza o „odejściu Krzywickiego” znajduje uzasadnienie. Wydaje mi się jednak, że takie postawienie sprawy jest zbyt wąskie i jedynie formalne. Nie chciałbym przecież twierdzić, że opisane wyżej, pogłębiające się powiązania prowadzonego przez Krzywickiego Instytutu z ruchem zawodowym stanowią podstawową formę jego udziału w ruchu robotniczym. W przekonaniu moim istota sprawy leży bowiem znacznie głębiej. Szukać jej trzeba w stosunku Krzywickiego do wielkich przemian dziejowych, w których nową erę stworzyła rewolucja październikowa. Krzywicki zdawał sobie w pełni sprawę, że nadchodzi epoka, która nie tylko w Związku Radzieckim, ale i na całym świecie, a niewątpliwie i w Polsce, postawi przed ruchem robotniczym olbrzymie i niezmiernie rozległe zadania budowy socjalizmu. Jak wspomniałem wyżej, za cel działalności Instytutu uważał Krzywicki „oparcie gospodarstwa społecznego w Polsce na podstawach naukowych”, a szukał tych podstaw w myśli socjalistycznej, która wskazywała konieczność zasadniczych przekształceń ustrojowych i wprowadzenia gospodarki planowej. Zdawał sobie przy tym sprawę, że dla realizacji tego postulatu potrzebna jest gruntowna wiedza o społeczeństwie, a także możliwie liczna i sprawna kadra pracowników nauki zdolnych do pomnażania tej wiedzy i możliwie przygotowanych do rozwiązywania nasuwanych przez życie zagadnień. Nie chodziło mu tu wyłącznie o Instytut jako zespół badawczy — chodziło raczej o cały nurt myślowy, który kształtował się wokół Instytutu. Myślę, że Krzywicki uważał, iż na wzmacnianiu i pogłębianiu tego nurtu polega główne zadanie społeczne Instytutu

⁹ Patrz T. S z t u r m d e S z t r e m, *Instytut Gospodarstwa Społecznego*, Warszawa 1959, s. 172—174.

i dlatego tyle wysiłków ostatnich lat życia poświęcił Instytutowi. Krzywicki poprzez Instytut dążył do możliwie głębokiego ujmowania najważniejszych współczesnych zagadnień społecznych, uczył badać je i oceniać, ale zdawał sobie w pełni sprawę z tego, że wielu z tych zagadnień niepodobna rozwiązać w warunkach kapitalizmu. Pracował zatem również dla nadchodzących dopiero potrzeb organizacji robotniczych i w tej jego pracy leży najmocniejszy jej związek z ruchem robotniczym.

W swych nielicznych wypowiedziach o zadaniach Instytutu Krzywicki zawsze podkreślał przede wszystkim jego aktualną pozycję i znaczenie oraz rolę, jaką powinien spełniać w życiu polskim. O zakresie tych zadań mówią nam zresztą nie tylko przytaczane już sformułowania statutu. Jeszcze wyraźniej cele te i zadania formułuje Krzywicki w przedmowie do drugiego tomu *Pamiętników chłopów*. „Instytut Gospodarstwa Społecznego — pisze tam Krzywicki — jest instytucją o celach natury poniekąd doraźnej i usiłuje... trzymać rękę na pulsie naszego życia społecznego w postaci zbierania materiałów, celem wyjaśnienia tego lub innego niedomagania, oświetlenia tej lub innej sytuacji. Ale na pulsie życia nie we wszystkich jego uderzeniach... Instytut powziął ambicję śmiałą a dla wielu zakrawającą na donkiszoterię, ażeby poświęcić się wyłącznie sprawie usunięcia z ziemi polskiej źródeł nędzy i krzywdy. Przykładał się do tego oświetlaniem zaułków naszego życia społecznego według sił swoich i środków, a więc w skali skromnej, ale w poczuciu głębokim, iż zajął posterunek zaniedbany, poniekąd jak gdyby zapomniany... W tej działalności obce mu było schlebianie demagogiczne komukolwiek”. Pragnął zawsze „w sposób możliwie przedmiotowy odtworzyć rzeczywistość”.

W tych kilku zdaniach znajdujemy wyraźne określenie kierunku i dróg, po których iść miała działalność Instytutu, a które prowadziły do ujawniania nierówności i niesprawiedliwości społecznej w Polsce we wszystkich postaciach. Jednakże ta samotna instytucja „o celach poniekąd doraźnych”, powołana do oświetlenia „zaułków naszego życia”, pełniąca swą służbę wytrwale — w coraz szerszym zakresie — musiała stać się szkołą walki o realizację zasadniczych przekształceń ustrojowych, szkołą myślenia o wielkich przeobrażeniach społecznych, szkołą budowniczych przyszłości.

W swej pracy kierowniczej w Instytucie nie ograniczał się Krzywicki do udzielania zasadniczych wskazówek zwracającym się do niego o radę pracownikom Instytutu. Przeciwnie, nie żałował czasu

na szczegółowe analizowanie i korygowanie projektów prac podejmowanych, a w fazie ostatniej na skrupulatne przeglądanie rękopisów i korekt. Nie było ani jednej publikacji Instytutu¹⁰, której by Krzywicki nie przejrzał od początku do końca, nie sprawdził jej treści, nie poprawił stylu. Cechowała go przy tym wielka dbałość o czystość języka, walczył bezwzględnie z wszystkimi obcymi naleciałościami oraz zniekształceniami i uproszczeniami gwarowymi, używanymi nieraz w toku opracowania materiałów.

Przykładem własnym potrafił wytworzyć w Instytucie atmosferę gorącego zainteresowania podejmowanymi badaniami oraz głębokiej koleżeńkiej współpracy między wszystkimi uczestnikami badań i opracowań. Świadomość tego, że praca musi czynić zadość wymaganiom stawianym przez profesora, ale że można zawsze prosić go o wskazówki, była olbrzymią pomocą i bodźcem do lepszego opracowania. Myślę, że najlepszym wyrazem stosunku pracowników Instytutu do jego kierownika były przytoczone niżej słowa, zamieszczone na wstępie w wydanej w 1938 roku *Księdze pamiątkowej*, poświęconej życiu i twórczości Ludwika Krzywickiego:

„Pierwszym i głównym powodem, dla którego podjęliśmy wydanie książki o Ludwiku Krzywickim, jest potrzeba serca. Chcemy w ten sposób wyrazić uczucie, jakie mamy dla człowieka i mistrza, chcemy wyrazić wdzięczność pokoleń, których był nauczycielem i przewodnikiem, które zagrzewał swoim przykładem, swoim czynem. Nie wiążemy naszego wydawnictwa z żadnymi jubileuszami, chociaż zbliża się sześćdziesiąta rocznica Jego pracy naukowej i społecznej, chociaż zbliża się osiemdziesiąta rocznica Jego urodzin.

Ludwik Krzywicki jest symbolem: symbolem — jako czołowa postać pewnej epoki, symbolem — jako człowiek ogromnej wytrwałej wszystkie dni życia wypełniającej pracy, wreszcie symbolem — jako uczony, który chciał i umiał złączyć swoje wysiłki z wyzwolęńczym ruchem mas pracujących, z ich walką o urzeczywistnienie ideałów sprawiedliwości społecznej”.

Księga pamiątkowa poświęcona przez Instytut Krzywickiemu ukazała się w szczytowym okresie rozwoju Instytutu: powiększał się w tamtym czasie stale poważny już zespół prac poświęconych sprawom robotniczym, rosły opracowania dotyczące zagadnień społecznych wsi, rozwijały się prace nad zagadnieniami emigracji. Wybuch wojny przerwał ten rozwój i podciął wszystkie podstawy działalności

¹⁰ Tylko *Księgę pamiątkową* Ludwik Krzywicki zobaczył już po wydrukowaniu.

Institutu. Nie zahamował jednak całkowicie jego aktywności. W formie ukrytej — pod firmą Komisji Statystycznej Rady Głównej Opiekuńczej — w skromnych rozmiarach rozpoczął Instytut pracę nad gromadzeniem dokumentów w sprawie stosunków gospodarczych, społecznych i politycznych w latach okupacji.

Krzywicki ranny w czasie oblężenia Warszawy aż do końca życia nie powrócił do zdrowia. Był jednak stale dokładnie informowany o wszelkich poczynaniach niewielkiej grupy instytutowej. Pozostał na czele ukształtowanej przez siebie instytucji aż do zgonu.

Rozpatrując po latach działalność Krzywickiego w Instytucie trudno jest nie zauważyć, że treścią prac Instytutu stały się te same zagadnienia społeczne, które pasjonowały ongi młodego Krzywickiego: kwestia chłopska i robotnicza, emigracja. Ta ciągłość zainteresowań oraz stopniowy rozwój i pogłębianie tematyki i badań, tak charakterystyczne dla Krzywickiego, znalazły odzwierciedlenie i w pracy Instytutu. Ale równocześnie do końca życia nie zamarła w Krzywickim inna jego pasja — szukanie nowych dróg badawczych.

Przedmowę do jednego z ostatnich, przedwojennych wydawnictw Instytutu — do pracy o bezrobociu wśród chłopów — zaczyna Krzywicki zdaniem: „Obróciło się to już w swojego rodzaju nałóg, iż lubię nowe podejścia pod zajmujące mnie zagadnienia”.

Myślę, że to ciągle poszukiwanie nowych, doskonalszych metod badawczych i nowych, głębszych ujęć było jedną z najbardziej podstawowych cech twórczości Krzywickiego.

Ku nowym drogom badawczym prowadził również Krzywicki dzieło ostatnich kilkunastu lat swego życia — Instytut Gospodarstwa Społecznego.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЛЮДВИКА КШИВИЦКОГО В КАЧЕСТВЕ ЗАВЕДУЮЩЕГО ИНСТИТУТОМ ОБЩЕСТВЕННОГО ХОЗЯЙСТВА

В статье освещается роль Людвика Кшивицкого в развитии научно-исследовательской деятельности Института общественного хозяйства. Автор отмечает, что Людвик Кшивицкий уже в самом начале своего руководства Институтом в 1921 году указал на то, что по его мнению, Институт должен заниматься не только публицистической деятельностью, но прежде всего самостоятельными научными исследованиями важнейших экономических и общественных вопросов Польши. Под руководством Л. Кши-

вицкого Институт придерживался этого принципа до конца своего существования, сосредоточив главное внимание на изучении актуальных для того времени вопросов трудящихся. Будучи заведующим Института Людвик Кшивицки сумел создать большой сплоченный коллектив научных работников, проводивших самостоятельно либо коллективно серьезные научные исследования. Результаты этих исследований печатались в многочисленных трудах Института. Кроме того Институт организовал ряд конкурсов на лучшие мемуарные записки, в которых приняли участие безработные, крестьяне и эмигранты. Опубликованные затем результаты конкурсов позволили получить верную и непосредственную картину условий жизни и взглядов авторов этих записок.

Надо заметить, что именно вопросы условий быта и труда рабочих и безработных, крестьянские вопросы, проблемы миграции населения находились в центре внимания Института, который во всех этих областях вел широкие самостоятельные исследования. Под руководством Л. Кшивицкого Институт, являющийся вначале секцией Общества экономистов и статистиков, с 1926 года превратился в самостоятельное учреждение. Перед второй мировой войной он уже стал крупным научно-исследовательским учреждением, поддерживавшим постоянную связь со многими научными обществами и снискавшим себе широкое признание. Развитием своей деятельности и ростом своего значения Институт был обязан прежде всего Людвигу Кшивицкому. О том, какой большой любовью и авторитетом пользовался Людвик Кшивицки, свидетельствует специальное издание, которое Институт посвятил своему заведующему.

LUDWIK KRZYWICKI AND HIS WORK AS DIRECTOR OF THE INSTITUTE OF SOCIAL ECONOMY

The purpose of this article is to tell of the role of Ludwik Krzywicki in the development of scientific activity of the Institute of Social Economy.

The article begins with a reference to a statement Ludwik Krzywicki made when appointed to the post of director of the Institute. He stressed the fact that the chief task of the Institute lay not in the field of publications but in an independent scientific research work that will serve to clear the most important economic problems of our country.

Under his management the Institute remained true to this principle to the end of its existence, laying chief emphasis on research concerning labour problems, that at the time were of the greatest significance.

As director of the Institute Krzywicki assembled around himself a numerous staff of scientific workers who were carrying out individually and collectively important scientific investigations and the results were published by the Institute. The Institute organized beside competitions among

unemployed, among peasants and emigrants consisting in writing memoirs that were later published and gave a true picture of their life conditions and ideas.

The life and work conditions of labourers and unemployed, peasant matters and emigration problems were the chief points of Institute interest. All these problems were thoroughly investigated. Under Krzywicki leadership the Institute, which primarily was established as a section of the Society of Economists and Statisticians, became an independent unit in 1926 and in the interwar period grew to an important research institution closely connected with trade-union movement, having also wide connections with many scientific centers and enjoying considerable reputation. Such development and importance attained by the Institute was largely due to its director. A special publication dedicated by the Institute to its director was a token of the great affection and respect felt for the work of Ludwik Krzywicki.